

**XALQARO SAVDONI ERKINLASHTIRISH KONTEKSTIDA
BOJXONA ORGANLARI FAOLIYATINING EKOLOGIK JIHATLARI**

Muratova Shohista Nimatullayevna,

Bojxona qo'mitasining Bojxona instituti kafedra boshlig'i, i.f.d., professor
e-mail: shohista11@mail.ru

Global muammolar va geosiyosiy keskinliklarga qaramay, savdo global iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qolmoqda. Tashqi savdo faoliyati zamonaviy jamiyat rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Uning kengayishi davlatlarning iqtisodiy o'sishiga, aholi turmush darajasini yaxshilashga, innovatsion tovarlar va xizmatlardan foydalanishga yordam beradi. Biroq, xalqaro savdo sur'atining o'sishi o'zaro hamkor davlatlarning atrof tabiiy muhit holatiga salbiy ta'sir etish tendensiyasi mavjud [1, B.176].

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundaki, xalqaro savdoni liberallashtirish natijasida yuzaga keladigan ekologik tahdidlarning kuchayishi doirasida bojxona organlarining atrof-muhitni boshqarish subyekti sifatidagi roli ortib borayotgani bilan belgilanadi. Tabiiy muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashning bojxona va huquqiy vositalari milliy va global miqyosda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [2, B.99-102]. Tashqi savdo aloqalarini liberallashtirish jarayonlarini kengaytirish bo'yicha global tendensiyalarning kuchayishi tashqi savdo faoliyati xavfsizligini ta'minlash maqsadida belgilangan taqiq va cheklovlarni saqlagan holda tovarlarning tashqi savdo almashinuvini tezlashtirish va uning umumiy hajmini oshirishga qaratilgan.

Ekolog olimlarning fikrlariga ko'ra, tashqi savdo faoliyatini liberallashtirishning asosiy ekologik oqibatlarini quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

- xalqaro savdoda faol ishtirok yetuvchi eksporter mamlakatlarning tabiiy resurslar zaxiralarining tugash muammosi. Eksport qilinadigan tabiiy resursning (koks va yarim koks, xom neft, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, alyuminiy xom ashyosi va boshqalar) qayta tiklanadigan darajasi past bo'lgan taqdirda, ushbu turdagi tashqi savdoning salbiy saldosi bilan bu muammolar yuzaga kelishi muqarrar;

- ekotizimlarning biologik xilma-xilligining kamayish muammolari yovvoyi flora va faunaning xalqaro savdoga, shu jumladan ekologik va huquqiy muhofaza qilinadigan obyektlarning (o'rmon resurslari, noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan o'simlik va hayvon turlari) jadal sur'atlar bilan jalb etilishining natijasidir;

- ekotizimning biologik xilma-xilligini kamaytirish muammolari yovvoyi flora va fauna obyektlarini, shu jumladan maxsus muhofaza qilishning ekologik-huquqiy rejimidagi obyektlarni (o'rmon resurslari, noyob va yo'qolib borayotgan o'simlik va hayvon turlari) xalqaro savdoga intensiv jalb qilish natijasidir;

- atrof-muhitning ifloslanish muammolari va boshqa import qiluvchi davlatlar hududidan ekologik tahdidlarning kelib chiqishi. Bunday xatarlarning manbalari tovarlarning xalqaro savdosi doirasida bojxona chegaralari orqali olib o'tiladigan xavfli va zararli moddalar, mikroorganizmlar

bo'lishi mumkin (radioaktiv nurlanish, sanitariya-epidemiologiya tahdidlari, veterinariya va fitosanitariya bilan ifloslanish xavfi, xavfli chiqindilar, ozon qatlamini buzuvchi moddalar va b.lar);

- qayta tiklanadigan tabiiy resurslardan ularning yangilanish sur'atlarini (tuproq, o'rmon resurslari, yashil maydonlar) hisobga olmagan holda eksport maqsadlarida ekstensiv (nooqilona) foydalanishni nazarda tutuvchi resurslardan nomaqbul foydalanish muammolari [3, B.214-217].

Savdoni erkinlashtirish jarayonlarining atrof-muhitga ta'siri ekologiya sohasidagi mutaxassislar orasida eng ko'p muhokama qilinadigan mavzulardan biridir. Liberallashtirish mexanizmini tashqi savdo faoliyatining savdo rasmiyatchiligini, taqiqlash va cheklashlarni qisqartirish orqali soddalashtirish tizimi sifatida qarash mumkin. Rossiyalik olimlar N.A.Voronsova va I.A.Klimova "savdoni liberallashtirish – bu tarif va notarif cheklovlarni olib tashlash orqali tovarlarning davlatlarning ichki bozorlariga tashqaridan o'tishidagi to'siqlarni kamaytirish yoki yo'q qilish" deb ta'riflaydi [1, B.171]. Shunday qilib, savdo siyosatini liberallashtirish xo'jalik yurituvchi subyektlarga iqtisodiy faoliyatda kengroq erkinliklar berishni ta'minlaydi, bu esa doimo tashqi savdo aloqalarini kengaytirishni taqozo etadi. O'z navbatida, tashqi savdo aloqalarini liberallashtirishning global darajasi xalqaro savdo almashinuvini soddalashtirishning asosiy tamoyillarini ishlab chiqadigan fundamental institutsional asoslarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Zamonaviy dunyoda xalqaro savdoga liberallashtirish tamoyilini joriy etishning asosiy tashabbuskori 1995-yil 1-yanvarda savdo va siyosiy munosabatlarni soddalashtirish maqsadida tuzilgan Jahon savdo tashkiloti (keyingi o'rinlarda – JST) bo'ldi. JSTning asosiy tamoyillaridan biri erkin savdo tamoyilidir. Bu tamoyil savdo siyosati va huquqiy komponentning liberal rivojlanishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida tovarlarga bojlarni kamaytirish, shuningdek, tabiiy resurslardan samaraliroq foydalanish hisobiga iqtisodiy farovonlikni oshiradi [4].

JSTning ekologik cheklovlarning xalqaro savdo erkinligiga ta'sirini ko'rib chiqishga ixtisoslashgan ijro etuvchi organi Savdo va atrof-muhit bo'yicha qo'mita (keyingi o'rinlarda – Qo'mita) tashkilot faoliyatining uchta asosiy savdo va ekologik tamoyillarini tasdiqladi [5]:

1) JSTning ustuvorligi faqat tashqi savdo munosabatlarini tartibga solishdir. Natijada, ekologik muammolar xalqaro savdo tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi;

2) Qo'mita atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro shartnomalarning ahamiyatini tan oladi, bu davlatlar o'rtasidagi yaqin hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi va atrof-muhit bilan bog'liq savdo nizolari xavfini kamaytiradi;

3) tashqi savdoni liberallashtirish jarayonlari natijasida yuzaga kelgan ekologik muammolarni hal qilish JST savdo tizimining asosiy tamoyillari bilan birlashtirilishi kerak.

Xalqaro savdoni liberallashtirish sharoitida ma'muriy nazorat darajasining pasayishi hisobiga bojxona va ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklar sonining ko'payishi xavfi ortadi. Bugungi kunda "ekologik sezgir" tovarlarning noqonuniy savdosi nafaqat iqtisodiyot, balki jahondagi ekologik vaziyat uchun ham asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) axborot platformasida e'lon qilingan hisobotga ko'ra, Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi bojxona chegaralari orqali "ekologik sezgir" tovarlarni noqonuniy olib o'tishning barqaror o'sishi kuzatilmoqda [6].

“Ekologik sezgir” tovarlar – ekotizimlar va inson salomatligiga potensial zarar yetkazishi mumkin bo'lgan tovarlar toifasi. Bularga atrof-muhitni maxsus muhofaza qilish obyekti bo'lgan tovarlar ham kiradi. Bu boradagi asosiy huquqbuzarliklar “ekologik sezgir” tovarlarni yolg'on deklaratsiyalash, tashqi savdo qoidalarining taqiq va cheklovlariga rioya qilmaslik, noto'g'ri tasniflash, shuningdek, bojxona chegarasidan noqonuniy olib o'tish bilan bog'liqligini alohida ta'kidlash lozim.

Tashqi savdoning ekologik xavfsizligini ta'minlash maqsadida bojxona organlari tashqi savdo faoliyatidagi ekologik taqiqlar/cheklovlar, ko'p tomonlama ekologik bitimlar va milliy ekologik qonun hujjatlariga rioya etilishini ta'minlovchi muhim atrof-muhitni muhofaza qilish funksiyalarini bajaradi. Bojxona qonunchiligi atrof-muhitga zararli bo'lgan tovarlarni olib o'tish qoidalarini buzish sohasidagi bojxona huquqbuzarliklarining oldini olish va ularga chek qo'yish imkonini beradi [7, B.77-81].

“Ekologik sezgir” tovarlarni transc chegaraviy noqonuniy olib o'tishga qarshi kurashish sohasida dunyoning 185 davlati bojxona xizmatlarini birlashtirgan Jahon bojxona tashkiloti (keyingi o'rinlarda – JBT) faol pozitsiyani egallaydi. JBT bojxona ma'muriyatlari o'rtasidagi xalqaro ekologik hamkorlik natijalari to'g'risida muntazam ravishda jamoatchilikni xabardor qilib boradi, bojxona organlarining atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik jinoyatlarga qarshi kurashish sohasidagi huquqni muhofaza qilish faoliyati to'g'risidagi hisobotlarni nashr etadi [8].

Masalan, 2009-yil yanvar oyida Jahon bojxona tashkiloti Bosh kotibi Kunio Mikuriya “...ekologik jinoyatlarga qarshi kurashni kuchaytirish dunyo bojxona xizmatlari uchun jiddiy muammodir” deb ta'kidlagan. Hozirgi vaqtda ekologik xavfsizlikni amalga oshirish JBT platformasida asosiy muhokama mavzularidan biri hisoblanadi. Shu sababli JBTga a'zo davlatlarning bojxona ma'muriyatlari quyidagi xalqaro ekologik loyihalarda ishtirok etadilar:

1. “Bojxona organlarining yovvoyi hayvonlar va o'simliklar savdosiga qarshi kurashish salohiyatini oshirish” loyihasi BMT Taraqqiyot Dasturi va Jahon banki ko'magida amalga oshirilmoqda [9].

2. “Bojxona organlarining xavfli chiqindilarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashish salohiyatini kuchaytirish” loyihasi Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtiriladi [8].

3. Global ekologik fond [8] ko'magida “Xavfli chiqindilarni transc chegaraviy olib o'tish va ularni yo'q qilish nazorati bo'yicha Bazel konvensiyasini amalga oshirishga ko'maklashish” loyihasi amalga oshirilmoqda.

4. “Yashil bojxona” loyihasi 2001-yilda boshlangan hamda JBT va Xalqaro jinoiy politsiya tashkiloti (Interpol) bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan xalqaro loyiha bo'lib, loyihaning asosiy maqsadi butun dunyo bo'ylab monitoring sohasida bojxona operatsiyalari samaradorligini oshirishdan iborat va ko'p tomonlama xalqaro ekologik bitimlar paketi bilan tartibga solinadigan “ekologik xavfli tovarlar” tarqalishini nazorat qilish [10].

Tashqi savdo faoliyatining ekologik xavfsizligini ta'minlash maqsadida bojxona organlari ekologik xavfsizlik sohasida vakolatli boshqa davlat organlari bilan idoralararo o'zaro hamkorlikni amalga oshiradilar [11].

Shunday qilib, tashqi savdoni liberallashtirish jarayonlari va “ekologik sezgir” tovarlarning transc chegaraviy harakatlanishi bilan bog'liq ekologik xavflar darajasining oshishi o'rtasida

bevosita bog'liqlik o'rnatildi. Bu shuni anglatadiki, tovar ayirboshlashning soddalashtirilishi bilan tirik va jonsiz tabiat obyektlarining xalqaro savdoga jalb etilishi ortib bormoqda. Natijada u ko'payadi, tabiiy resurslarni nooqilona iste'mol qilish, bojxona chegarasi orqali ekologik jihatdan sezgir bo'lgan tovarlarni olib o'tish qoidalarini buzish natijasida bojxona hududining zararli moddalar va energiya bilan ifloslanish xavfini oshiradi. Hozirgi vaqtda bu muammo ham milliy, ham mintaqaviy darajada, shuningdek, Jahon savdo tashkiloti va Jahon bojxona tashkiloti faoliyati doirasida xalqaro hujjatlarni qabul qilish va bojxona ma'muriyatlari tomonidan qo'shma ekologik loyihalarni amalga oshirish orqali hal qilinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ронжина Н.А. Особенности правового режима внешнеторгового оборота экологически чувствительных товаров. // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В.Б.Бобкова филиала Российской таможенной академии, 2020. – №2 (74). – С.99-102.
2. Ronzhina N.A. Features of customs control of transboundary movement of rare species of animals protected by the international cites convention. / N.A.Ronzhina, A.E. Laurinaite, A.S. Volkovich // Chronos, 2022. – Vol. 7. – No.11(73). – P. 214-217.
3. Jahon savdo tashkilotining ma'lumotlari. Savdo va savdo siyosati choralari to'g'risida axborot [Elektron manba]: Jahon savdo tashkilotining rasmiy sayti. URL: [https:// data.wto.org/en](https://data.wto.org/en) (murojaat sanasi: 20.09.2024).
4. Savdo va atrof-muhit bo'yicha Qo'mita. [Elektron manba]: Tashqi savdo Umumrossiya akademiyasi: URL: <https://www.vavt.ru/wto/wto/> Trade and Environment Committee (murojaat sanasi: 20.09.2024).
5. OECD (2012), Illegal Trade in Environmentally Sensitive Goods, OECD Trade Policy Studies, OECD Publishing, Paris.
6. Ронжина Н.А. Механизм юридического закрепления эколого-правового статуса таможенных органов. // Финансовая экономика, 2021. – №4. – С.77-81.
7. Jahon bojxona tashkiloti [Elektron manba]: Wikimedia Foundation, Inc. URL: <https://ru.wikipedia.org> (murojaat sanasi: 20.09.2024).
8. SITES Kotibiyatining rasmiy sayti [Elektron manba]. URL: <http://www.cites.org/eng/disc/parties/index.php>
9. Customs Enforcement Network (CEN), Bojxona nazorati tarmog'i [Elektron manba] // World Customs Organization. URL: <http://www.wcoomd.org/en/topics/enforcement-and-compliance/instruments-and-tools/cen-suite.aspx>
10. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi. <https://lex.uz/docs/2876354>